

ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

III (54) том

Новітні засоби навчання:
проблеми впровадження та стандартизації

Послідовність загальної середньої та вищої освіти
як європейський стандарт

ДІДЕНКО Л.С. , Електронна дитяча енциклопедія як ефективний засіб підвищення загальної обізнаності учнів	359
ІЗБАШ С.С., ПОЛТОРАЧЕНКО О.О. , Сучасні форми, методи, засоби управління творчим розвитком вчителів загальноосвітніх навчальних закладів	369
КАЗАЧІНЕР О.С. , Підготовка вчителя іноземної мови до використання інноваційних педагогічних технологій у контексті подолання труднощів у навчанні школярів	378
KLYMOVYCH M.V. , Semantic characteristics of the main terms of research issues training students of college of education to create scientific and methodological environment in primary school.	385
КУЛІНКА Ю.С. , Професійна підготовка майбутніх учителів технології до проектування мультимедійного уроку	394
ЛИСОГОР Л.П. , Актуальні проблеми підготовки вчителів початкових класів в контексті інтеграції до європейського освітнього простору	402
ЛОПАТИНСЬКА І.С. , Педагогічні умови створення емоційно сприятливого середовища в учнівському колективі гімназії	409
МАМЧУР Є.А. , Формування ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів як передумова інтеграції до європейського освітнього простору	417
МАТВІЄНКО О.В. , Система професійної підготовки майбутніх учителів до проектної діяльності	424
МИРКОВИЧ И.Л. , Ретроспективний аналіз методів навчання усної англійської мови учасників початкових класів	432
РАЗМОЛОДЧИКОВА І.В. , Методичні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи засобами інноваційних методів	440
СІНІЛЬНИК І.П. , Виховання толерантності майбутніх учителів початкової школи в процесі навчання ділової іноземної мови	447
СТОЛЯРЧУК О.А. , Формування психологічної компетентності майбутніх учителів	455
СТРАТАН-АРТИШКОВА Т.Б. , Методологічні засади творчо-виконавської підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва	463
УМІНСЬКА А.П. , Рефлексивна культура майбутнього вчителя іноземної мови як основна складова його професійної підготовки в умовах модернізації освіти	472

СТОЛЯРЧУК О.А.,

кандидат психологічних наук, доцент,
кафедра загальної, вікової та
педагогічної психології, Інститут
людини Київського університету
імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У роботі розкрито зміст психологічної компетентності вчителя, проаналізовано альтернативні наукові підходи до її структури, виокремлено поняття аутопсихологічної компетентності педагога й охарактеризовано напрями, механізми та бар'єри її формування у майбутніх учителів.

Ключові слова: психологічна компетентність вчителя, структура психологічної компетентності педагога, аутопсихологічна компетентність, формування аутопсихологічної компетентності майбутнього вчителя.

В работе раскрыто содержание психологической компетентности учителя, проанализированы альтернативные научные подходы к ее структуре, выделено понятие аутопсихологической компетентности педагога и дана характеристика направлений, механизмов и барьеров ее формирования у будущих учителей.

Ключевые слова: психологическая компетентность учителя, структура психологической компетентности педагога, аутопсихологическая компетентность, формирование аутопсихологической компетентности будущего учителя.

Maintenance of psychological competence of teacher is in-process exposed, the alternative scientific going is analyzed near its structure, the concept of self-psychological competence of teacher is selected and directions, mechanisms and barriers of its forming, are described for future teachers.

Key words: psychological competence of teacher, structure of psychological competence of teacher, self-psychological competence, forming of self-psychological competence of future teacher.

У системі вимог до фахової підготовки сучасного вчителя значне місце посідає формування його психологічної компетентності. Ця інтегральна характеристика педагога стосується його обізнаності у власних особистісних і діяльнісних проявах, а також знання психології учнів. Основу професіоналізму сучасного педагога становить спроможність ефективно побудувати навчально-виховну взаємодію, спрямовану на гармонійний розвиток інтелектуальних і особистісних якостей школярів. Відповідно зростає необхідність підвищення психологічної грамотності сучасного вчителя, а також активізація її формування у студентів на під час професійного навчання.

Вивченням проблеми психологічної компетентності педагога займалися ряд зарубіжних і вітчизняних вчених, як-от О.О. Бодальов, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Л.А. Петровська, В.А. Семиченко, О.П. Сергєєнкова та інші. Традиційно психологічна компетентність вважається однією з визначальних у структурі педагогічної діяльності. За думкою Н.І. Мачинської, унікальність професії педагога полягає у тому, що він створює умови розвитку людини, її освіти, а основу педагогічної освіти складає психологічне знання як учіння про сутність людини і закономірності її розвитку. Педагог у своїй професійній діяльності зіштовхується з необхідністю вчити не лише знанням, але й способам їх одержання, формувати навчальну діяльність учнів, студентів, будувати освіту як систему, що створює умови для самопроектування і формування багатомірної свідомості, здатності самовизначатися, розвивати у студентів, учнів техніку розуміння, мислення, дії, рефлексії [5].

У сучасній психологічній науці має місце тенденція ототожнювати поняття психологічної та професійної компетентності педагога. Зокрема Казаннікова О.В. розглядає психологічну компетентність вчителя як максимально адекватну, пропорційну сукупність його професійних, комунікативних та особистісних якостей, котрі забезпечують не тільки загально-професійну підготовленість, а й високий рівень професійної самосвідомості, уміння керувати своїм психічним станом. За думкою вище означеного автора, психологічна компетентність – це багатопараметрична система, компонентами якої є:

- ціннісно-мотиваційний (мотивація досягнень, мотивація до оволодіння психологічними знаннями, ціннісні орієнтації педагога);
- рефлексивний (усвідомлення сприйняття себе суб'єктом навчально-виховного процесу з метою вибору стилю взаємодії, управління, тактики спілкування);
- організаторський (передбачає організацію професійної діяльності з метою підвищення її ефективності);

Послідовність загальної середньої та вищої освіти як європейський стандарт

- управлінський (передбачає прийняття рішень у повсякденних і екстремальних умовах професійної діяльності, аналіз та врахування альтернатив, контроль за перебігом діяльності, оцінка діяльності учасників педагогічного процесу);
- когнітивний (являє собою комплекс професійних знань, а також загальної, соціальної, вікової, педагогічної психології, які є необхідними в професійній діяльності педагога);
- емоційно-вольовий (комплекс знань про афективну сферу суб'єктів педагогічного процесу, вміння застосовувати ці знання у своїй діяльності, вміння керувати своїми власними емоційно-вольовими станами, емпатійність);
- самоактуалізуючий (включає самоконтроль, саморегуляцію та самовдосконалення особистості педагога) [3].

Нам видається, що таке тлумачення структури психологічної компетентності вчителя не розмажовує відмінності між його професійною педагогічною спрямованістю, самосвідомістю та компетентністю.

Доречною вважаємо диференціацію понять психологічної грамотності вчителя та його психологічної компетентності, аргументовану російським психологом Л.А. Лазаренко, за свідченням якої термін «психологічна компетентність» виходить за межі психологічної грамотності вчителя і повинен включати професійно-діяльнісний компонент, особистісні настанови на сприймання і використання психологічної інформації. На підставі такого тлумачення поняття психологічної компетентності педагога вищезгаданий вчений виділяє її структурні елементи, як-от блок психологічних знань, блок Я-концепції, блок активності, блок саморегуляції та блок професійної самосвідомості [2, 67].

Загальновизнаним є розподіл професійної компетентності вчителя, запропонований російським психологом Н.В. Кузьміною. Деталізуючи структуру професіоналізму вчителя, вчений розглядає педагогічну компетентність як головний компонент підсистеми професіоналізму діяльності. Визначаючи ключові професійно-педагогічні компетентності, Н.В. Кузьміна виокремлює такі їх аспекти:

- спеціальну предметну компетентність в галузі навчальної дисципліни, що викладається,
- методичну компетентність як володіння способами формування знань, вмінь та навичок учнів,
- диференційно-психологічну компетентність тобто знання вчителем мотивів, здібностей і спрямованості, проявів індивідуальності школярів,
- соціально-психологічну компетентність – обізнаність в сфері про-

цесів спілкування, способів налагодження в ньому конструктивної взаємодії,

- аутопсихологічну компетентність, що виявляється через рефлексію вчителем професійної діяльності, самопізнання, самоконтроль [4, 90].

Переваги такої структури вбачаємо у вдалій інтеграції педагогічної та психологічної компетентності, що абсолютно доречно для професії педагога. Також важливим видається виокремлення аутопсихологічної компетентності як внутрішньої можливості професійного самоаналізу, оскільки у вітчизняній психології простежується традиція акцентувати увагу здебільшого на виявах психологічної компетентності вчителя щодо школярів як суб'єктів педагогічної взаємодії (зовнішній, діяльнісний аспект). Натомість недостатньо висвітленими залишаються питання змісту та механізмів функціонування психологічної компетентності педагога щодо самого себе, а питання формування цієї компетентності під час фахового навчання майбутніх учителів взагалі є відкритим. Відповідно, має місце суперечність між наявністю значної кількості теоретичних і прикладних наукових праць, які розкривають феномен загальної психологічної компетентності вчителя та відсутністю обґрунтованих робіт, присвячених тематичі формування психологічної компетентності педагога, локалізованої на пізнанні власних особистісно-професійних якостей.

Метою статті є аналіз змісту та функцій аутопсихологічної компетентності майбутнього вчителя.

За умов складності, мінливості й непередбачуваності сучасного світу людина повинна проявляти для досягнення своїх життєвих задумів значний спектр власних особистісних якостей. Це особливо актуально щодо студентської молоді, яка перебуває на піку свого особистісного та професійного самовизначення. Адаптація до нового соціального статусу, розкриття та збагачення інтелектуального ресурсу, початок професійного становлення потребують усвідомлення й активізації особистісного потенціалу студента, результатом чого є формування аутопсихологічної компетентності.

Аутопсихологічну компетентність тлумачимо як обізнаність людини щодо особистісних якостей, властивостей та застосовування цієї обізнаності у практичній діяльності. Доречно підкреслити особливе значення формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів під час фахового навчання як потенційних суб'єктів власного професійного розвитку та суб'єктів здійснення педагогічного впливу на особистість учнів. Студент, що володіє розвинутою аутопсихологічною компетентністю, не просто обізнаний у власних особистісних проявах, а ефективно вико-

Послідовність загальної середньої та вищої освіти як європейський стандарт

ристовує цю обізнаність у практиці свого професійного становлення впродовж фахового навчання.

Щодо студентів, які здобувають педагогічну спеціальність, можна говорити про збагачення їх психологічної грамотності та формування практичної сторони психологічної компетентності, що, за словами Є.О. Варбана, охоплює вміння адекватно оцінити власні здібності, можливості, рівень домагань, психологічні особливості; вибрати найефективніший варіант поведінки в тій чи іншій ситуації; регулювати власні емоційні стани, долати критичні життєві ситуації [1, 204].

Формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів має багатоплановий характер і розповсюджується на дві базові сфери – інтраіндивіду та інтеріндивіду. Перша стосується пізнання себе як суб'єкта професійного становлення і деталізується у мотиваційній сфері (професійно-педагогічні потреби, інтереси, цінності, переконання), інтелектуальній сфері (обізнаність щодо власних фахових знань, умінь, навичок та інтелектуальних здібностей), а також індивідуально-типологічній сфері (поінформованість щодо професійно значущих рис темпераменту й характеру). В свою чергу інтеріндивіду сфера аутопсихологічної компетентності виявляється як обізнаність щодо можливостей майбутнього педагога у професійній комунікації з урахуванням гендерних та вікових аспектів.

Пропедевтична аутопсихологічна компетентність закладається ще впродовж вибору молодою людиною професії через співставлення своїх бажань і можливостей. Під час фахового навчання базовим джерелом формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів є опанування змісту психологічних дисциплін, яке породжує самопізнання – вивчення та використання студентом інформації щодо самого себе як потенційного суб'єкта професійної діяльності. Проходження педагогічної практики суттєво збагачує аутопсихологічну компетентність майбутнього вчителя й активізує **саморозвиток** у контексті вдосконалення фахово значущих позитивних якостей та корекції негативних. Наближаючись до завершення фахового навчання, випускник використовує аутопсихологічну компетентність для початку професійної самореалізації.

Окрім безпосереднього призначення аутопсихологічної компетентності майбутнього вчителя як підґрунтя успішного фахового навчання і подальшого професійного самоздійснення, вона має ще й альтернативне прикладне значення, виступаючи ресурсом для підтримки психологічного здоров'я та постійного особистісного саморозвитку. Низький рівень сформованості аутопсихологічної компетентності студента відображає його розмиті або ж негативну Я-концепцію, ускладнює формування рівня очікувань, провокує конфліктність самооцінки.

Водночас слід вказати на ймовірні проблеми високої аутопсихологічної компетентності, виявлені нами під час її практичного дослідження, зокрема:

- постійне самокопирсання, емоційна вразливість,
- коливання самооцінки, завищений рівень домагань,
- душевний неспокій, болючі пошуки сенсу життя і професійної діяльності,
- розбалансованість психічних і тілесних проявів,
- проблеми спілкування з оточуючими (байдужість, гордіня, ворожнеча).

Провідним механізмом формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів під час їх фахового навчання виявлено рефлексію. Зауважимо, що для більшості студентів саме цієї спеціальності рефлексія несе досить системний характер, особливо для майбутніх учителів філологічного профілю (дається взнаки високе володіння головним психічним знаряддям рефлексії – мовленням). Як слушно зазначають вітчизняні вчені Л.Г.Подольак і В.І. Юрченко, рефлексивність стимулює самоаналіз, оцінку свого «Я», тобто об'єктом самопізнання стає власне «Я». Вищезначені науковці виокремлюють певні умови розвитку рефлексії майбутніх учителів, а саме:

- вербальний і невербальний зворотній зв'язок (оцінка оточуючих, в тому числі авторитетних викладачів);
- порівняння себе з іншими (першочергово з одногрупниками);
- самоспостереження за власними думками, почуттями, вчинками (тим, що відбулося) для подальшого управління самим собою;
- зіставлення свого «Я-сьогоднішнього» з «Я-вчорашнім» [6, 92].

Зазначимо, що окрім рефлексії як провідного механізму формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів, має місце дія порівняння компонентів Я-образу, зокрема (Я-реального з Я-ідеальним та Я-ретроспективним), що дозволяє студентів зафіксувати динаміку власного професійного становлення. Водночас відбувається опрацювання **зовнішньої інформації, як-от** огляд науково-популярної літератури й аналіз висловлень щодо себе інших людей. Саме цей чинник відображає зовнішні бар'єри формування аутопсихологічної компетентності.

Проведене дослідження дозволило виокремити ряд цих бар'єрів, які ми розмежували на зовнішні та внутрішні за умов домінування останніх. До типових внутрішніх бар'єрів формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів відносяться нерозвинена рефлексія, патогенне мислення, дія психологічного захисту (заперечення, витіснення), тиск розчарувань, душевний вакуум.

Послідовність загальної середньої та вищої освіти як європейський стандарт

Водночас розповсюдженими є зовнішні бар'єри, зокрема авторитаризм та гіперопіка значущого оточення, уніфікація, спрощення людської сутності ЗМІ через моду, рекламу, вплив псевдопсихологічних джерел (гороскопи, ворожіння, зняття порчі). Вищеперераховані внутрішні та зовнішні бар'єри активізуються в умовах стихійного характеру формування аутопсихологічної компетентності студентів, супутнього щодо набуття ними загальної предметної фахової підготовки.

Основними умовами цілеспрямованого формування психологічної компетентності майбутніх учителів, в тому числі й обізнаності щодо себе як суб'єкта професійного становлення, є актуалізація мотивації набуття компетентності та рефлексії успішності фахової підготовки, включеність майбутніх учителів у процес професійного саморозвитку, культивування викладачами вищу акмеологічних професійних цінностей.

Отже, психологічною компетентністю позначають сукупність визначених якостей особистості вчителя, які зумовлюються високим рівнем його психолого-педагогічної підготовленості і забезпечують високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності. Вагомим аспектом психологічної компетентності вчителя є аутопсихологічний компонент, спрямований на пізнання власних особистісних професійно значущих характеристик. Формування аутопсихологічної компетентності майбутнього вчителя сприяє розвитку студента як суб'єкта власного професійного становлення, що поєднує в собі самокритичність, активність і відповідальність. Збагачення аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів під час фахового навчання охоплює інтраіндивіду й інтеріндивіду сфери, стимулюючи професійно спрямовані самопізнання та саморозвиток. Головним механізмом формування аутопсихологічної компетентності студентів є рефлексія, фігурують також опрацювання зовнішньої інформації та порівняння компонентів Я-образу.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає у практичному дослідженні динаміки формування аутопсихологічної компетентності майбутніх учителів під час фахового навчання.

Список використаних джерел:

1. Варбан Є.О. Психологічна компетентність як запорука життєвого досвіду / Є.О. Варбан // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. — К.: Контекст, 2000. — 336 с.
2. Лазаренко Л.А. Психологическая компетентность педагога как фактор профессионализации / Л.А. Лазаренко // Современные наукоемкие техноло-

гии. – 2008. – № 1. – С. 67-68.

3. Казаннікова О.В. Психологічна компетентність педагога / О.В. Казаннікова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer29/1200.pdf>.

4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.

5. Мачинська Н.І. Психологічна компетентність – необхідна складова професійної компетентності майбутнього фахівця / Н.І. Мачинська // Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах. – 2013. – № 1(1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eetecs.kdu.edu.ua>.

6. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: підручник / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Каравела, 2008. – С. 92-93..